



International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2022, 3(2), s. 68 - 85.



Mardin Evlerinde Taş Süsleme

Yüksek Lisans Öğrencisi
İbrahim Halil KARABULUT

Mardin Evlerinde Taş Süsleme

İbrahim Halil KARABULUT¹

Özet

Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde geleneksel kent dokusunu korumuş önemli şehirlerdendir. Coğrafi açıdan önemli bir kavşak noktasındaki konumu ile kent, çeşitli uygarlıkların izlerini taşıyan önemli bir kültür birikimine sahip olmuştur. Farklı kültür birikimleri zengin bir mimari kültürün ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Mardin'de özellikle 19. Yüzyıl ve sonrasında parsel sorununa çözüm olarak üst üste inşa edilmiş evler önemli bir alanı oluşturmaktadır. Mardin evleri, taş malzemeye bağlı olarak şekillenmiş ve kendi içerisinde farklı plan tipolojilerini yansıtmaktadır. Hâkim yapı malzemesi taşın süslemede kullanılması kendine has nitelikler taşıyarak gelenekselleşmiştir. Taşın farklı teknikler kullanılarak işlenmesi, yüzyıl içerisinde sanat anlayışından farklı kalmasını sağlamıştır. Özellikle Osmanlı dönemi sonundaki sosyal hayatın şekillendirdiği ve daha çok yerel etkilerin ağır bastığı beğeni unsurları taş süslemede ön plana çıkarmıştır. Bu dönemde inşa edilmiş evlerin iç ve dış cephelerindeki değişim bu kapsamda önem taşımaktadır. Çalışma Mardin evlerinde taş süslemelerin kullanıldığı alanlardaki zaman içerisindeki değişim ve çeşitliliğini irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mardin, Ev, Taş Süsleme, Geometrik, Figürlü.

Stone Decoration in Mardin House

Abstract

Mardin is one of the important cities in the Southeastern Anatolia Region that has preserved its traditional urban texture. With its location at a geographically important crossroads, the city has an important cultural accumulation bearing the traces of various civilizations. Different cultural accumulations contributed to the emergence of a rich architectural culture. In Mardin, especially in the 19th century and later, the houses built on top of each other as a solution to the parcel problem constitute an important area. Mardin houses; The stone is shaped depending on the material and reflects different plan typologies within itself. The use of stone, which is the dominant construction material, in decoration has become traditional with its own characteristics. The processing of the stone using different techniques made in different from the understanding of art throughout the century. In particular, the elements of taste, which were shaped by the social life at the end of the Ottoman period and dominated by local influences, came to the fore in stone decoration. The change in the interior and exterior facades of the houses built in this period is important in this context. The study aims to examine the change and diversity over time in the areas where stone decorations are used in Mardin houses.

Keywords: Mardin, House, Stone Ornament, Geometric, Figurative.

¹ Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar, ib0.krbt9@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4831-9446.

Giriş

Mezopotamya birçok kültür ve medeniyetin izlerini taşıyan önemli coğrafi alanlardandır. Tarih boyunca önemli medeniyetlere ve kültürlerle ait izleri barındırması ile bereketli hilal olarak adlandırılmaktadır. Bu geniş coğrafi alan içerisinde birden fazla yerleşim alanı kurulmuş ve geçmişten gelen farklı kültür bileşenleri ile varlığını sürdürmüştür. Turabdin ile birlikte Mardin bu coğrafyada farklı kültürlerin birbiri ile etkileşim halinde olduğu ve çeşitliliğin üretim faaliyetleriyle bütünleştiği kentler arasındadır (Göyünç, 1991). Ortak yaşam alanlarının ve bu alanlara ait belirginleşen standartların daimi olarak yinelenmesi kent dinamiğinin canlılığını göstermektedir.

Mardin önemli bir kavşak noktasında yer almasından ötürü, çeşitli kültürlerle ve toplumlara ev sahipliği yapmıştır. Birlikte yaşam geleneğinin oluşmasında farklılıkların önemi yadsınamaz. Dini ve etnik kimlikler ile bunlara ait dinamiklerin daimi olarak etkileşim kurması bir arada yaşam geleneğinin kökleşmesini sağlamıştır. Aynı zamanda kültürleşmeyi beraberinde getiren birlikte yaşam, ortak üretim alanlarının oluşumuna katkı sağlamıştır (Güvenç, 1994). Bu üretim alanları birbirini etkileyen kültürlerle ait öğeleri içerisine alan sanat faaliyetleridir. Bir ifade biçimi olarak sanat faaliyetlerinin ortaya çıkışı mimari alanda da kendini göstermiştir.

Yapı malzemesi olarak taşın kullanımı barınma ihtiyacının başlamış olduğu eski tarihlere kadar inmektedir. Hemen her coğrafi bölgede çeşitli niteliklerde kolayca temin edilebilen taş, kullanım amacına göre şekillendirilerek kullanılmıştır. Dayanıklılık ve koruyuculuk açısından mimari yapılarda ve mimarinin diğer tüm bileşenlerinde tercih edilmiştir. Anadolu coğrafyasında da bolca temin edilebilen sarı renkli kalker taşı Mardin yöresinde temel malzemedir (Ögel, 1987).

Mardin, Anadolu konut mimarisinde ‘Kuzey Suriye ile Benzeşen’ ortak özellikleri ile taş mimarisinin görüldüğü şehirlerdendir (Kuban,1982). Kentin yerleşim düzeni kale yükseltisinden yamaca doğru yayılım göstermektedir. Arazi şartlarının getirmiş olduğu doğal bir sonuç olarak, mimari yapıların büyük çoğunluğunda, evlerde olduğu gibi teras görünümü tasarımlar ortaya çıkarmıştır. Yamaca yayılan yerleşim alanının ortaya çıkardığı parsel sınırlılığı, arazinin enine gelişmesini engellediği durumlarda evler iki, üç ve bazen dört katlı olarak inşa edilmiştir. Evlerde görülen bu çok katlılık, tek bir yapım süreci ile neticelenmemiştir. Genel olarak evlerin giriş katları haricindeki diğer katlar, farklı yıllar veya yüzyıllar içerisindeki ilaveler olarak görülmektedir (Alioğlu, 2013). Mardin evlerinin plan tipini belirleyen ana unsurlar kapalı ve açık mekânlardır. Yaşam alanlarını oluşturan kapalı mekânlar, tasarımdaki özgünlükler ile farklı plan tipolojilerini ortaya çıkarmıştır. Bu geleneksel plan tipolojileri ‘kare’, ‘dikdörtgen’, ‘L’ ve ‘Ters T’ şemaları olarak adlandırılmaktadır.

Sarı kalker taşı yerel unsurların etkisi ile beraber yapı üretiminde ve yapı estetiğini ortaya koyan süslemede vazgeçilmez unsurdur. Süsleme programının taş üzerine uygulanması, malzeme üzerine uygulanan teknikleri ortaya çıkarmıştır. Taş süslemede oyma, kafes oyma, kabartma, kakma, kazıma ve renkli taş kullanımı öne çıkmaktadır (Özbek, 2002). Özellikle oyma-kabartma tekniğinin kullanıldığı süslemelerde güçlü bir etki yaratılmıştır. Günümüzde de Mardin ve civarında, yapı üretim ve estetiğinde geleneksel taş işlemeciliği anlayışının devam ettiği görülmektedir (Kılıçaslan, 2015).

Mardin’de geleneksel taş işlemeciliği dini mimarinin yanında sivil mimaride de tercih edilmiştir. Kentte, farklı kültüre sahip insanların ikamet ettiği evlerin inşa süreçleri kişisel beğenilerinin ön planda tutulduğu tasarımları ortaya çıkarmıştır. Kullanılan alana ve süsleme programına göre çeşitlilik gösteren taş süsleme geleneksel bir kimlik kazanmıştır (Çerme,

2000). Mimari geleneğin aralıksız devam ettiği kentte taş süsleme evlerin dış cephe ve iç tezyinatında oldukça fazladır (Kaş, 2003). Konut sahibinin statü ve kimliğinin belirleyicisi olan semboller, işaretler ve tercih edilen beğeni unsurları taş süsleme programları içerisinde görülmektedir. Bu kapsamda ilk örnekler yapının hem sokağa bakan hem de avluya bakan cepheleri üzerinde görülebilmektedir. Sokağa bakan cephede kapı ve pencere düzenlemeleri öne çıkmaktadır. Arazi şartlarının da etkisi ile güneye bakan giriş cepheleri daimi olarak hareketlendirilmiş ve bu hareketlendirmeler süsleme ile tamamlanmıştır. İç mekân süslemelerinde ise oda tasarımları ön plana çıkmaktadır. Gündelik hayatın ihtiyacına göre şekillenmiş odalardan ayrı olarak tasarım farkı göze çarpan başodalar taş süslemenin uygulandığı alanlardır (Karabulut, 2019). Başodalarda ait giriş kapıları, oda üst örtü taşıyıcı unsur olarak bulunan dışa taşkın kemerler, kandil nişleri ve mihrabiye formlu nişler süsleme programının çoğunlukla uygulandığı alanlardır (Karabulut, 2021).

Mardin Evlerinde Taş Süsleme

Sokaktan kalın ve yüksek duvarlar ile ayrılan Mardin evleri, bir avlu etrafında düzenlenen ve birbiri üzerine oturmuş katlardan oluşmaktadır. Ana giriş kapıları güney cephede sokağa doğru açılmaktadır. Anıtsal ve taç kapı görünümü olacak şekilde çerçeveler içerisine alınmış kapılar olasılıkla evlerin inşa edilen ilk katlarına özgü bir tasarımdır. Kapılarda görülen bu anıtsallık, mülk sahibinin ekonomik statüsünü de yansıtan bir öge niteliğindedir. Ayrıca kimi evlerin ilk katlarında bulunan geniş avlu içerisindeki ahıra yük ve binek hayvanlarının geçişini kolaylaştırmak için de anıtsal görünümü kapılara da ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenleme, ahıra dışarıdan girişi olmayan ve daha çok ticari faaliyetler ile uğraştığı söylenen ailelerin konutlarında yer almaktadır.

Genel itibarı ile mimari yapılarda çok sık kullanımına rastlanan ve benzer özellikleri mevcut olan kapılarda evyan etkisi hissedilmektedir. Birden fazla kat kemere sahip, köşe sütunceleri ile bir taç kapı görünümündedirler (Fotoğraf 1-2-3). Her bir ayrıntısı ile farklı ve karmaşık düzenlemelere sahip kapılar, 19. Yüzyılın başlarından itibaren görülmeye ve çeşitlenmeye başlamıştır. Kapılarda görülen bu anıtsallık, parsel alanının tümüyle kullanılıp yeni katların eklenmesiyle değişikliğe uğramıştır. Bu durum Cumhuriyet dönemini içerisine alan zaman dilimine rastlamaktadır. Bu süreç boyunca kapılar, anıtsal görünümünden uzaklaşmış, süsleme konusunda daha sade düzenlemelere gidilmiştir. Kapılar; sivri kemer, basit yarım yuvarlak kemer ile atnalı kemer formları ile biçimlenmiştir.



Fotoğraf 1: Savurkapı Mahallesi

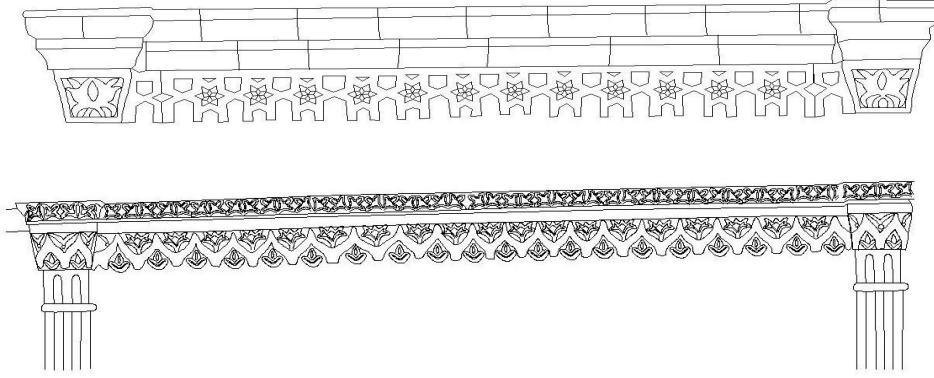


Fotoğraf 2: SavurKapı Mahallesi



Fotoğraf 3: Savurkapı Mahallesi

Kapı nişleri, yarım daire formlu, dilimli, kıvrımlı, zencerek, palmet ve rumi detayları ile bezenmiştir. Kemer ve sütunce üzerlerinde görülen geometrik düzenlemelerden ayrı olarak sütunce başlıkları ile kemer kilit taşlarında bitkisel formlu taş süslemeler yer almaktadır. Kapı nişlerini üç yönden saran bordürler kaval silmeler ile hareketlendirilmiştir. Bu bordür düzeni en üstte bazı yaprak motifleri ve yıldız desenleri ile devam etmektedir (Çizim 1-2). Artuklu etkisi hissedilen bazı anıtsal giriş kapıları üzerinde ayrıca kakma tekniği ile yapılmış küçük geometrik motiflerine de rastlanmaktadır (Yeşilbaş, 2020).



Çizim 1-2: Giriş kapılarını üç yönden saran bordür yüzeylerinden detay.

Daha çok 19. Yüzyıl ortalarında inşa edildiği bilinen yapılarda, evlere ait kapı girişleri anıtsal görünümünden uzaklaşarak, süsleme ve işçilik olarak daha sade formlara bürünmüştür. Derin olmayan nişler içerisine alınmış kapılar, dış taraftan sivri veya dilimli kemer formu ile kuşatılmıştır. Zikzaklar oluşturarak hareketlendirilmiş sivri kemerler içerisindeki kapılar basık kemerli ve sadedir. Bu tasarımlarda sivri kemer içerisinde bazen bir pencere boşluğu bazen de dikdörtgen çerçeve içerisine alınmış, etrafı bitkisel bezemeler ile süslenmiş kitabeler yer almaktadır (Foto 4-5-6). Kapılarda sütunce kullanım alışkanlığının devam ettiği kapı tasarımlarının nispi ölçüde azaldığı görülmektedir.



Fotoğraf 4: Lafitiye Mahallesi



Fotoğraf 5: Gül Mahallesi



Fotoğraf 6: Medrese Mahallesi

Bazı yapıların inşa kitabelerinden edinilen bilgiler ışığında, Cumhuriyet dönemine ait bir tarihlendirme yapmak mümkündür. Ağırlıklı olarak Cumhuriyet dönemi olarak sınıflandırılan evlerde, kapılar artık geleneksel cephe düzeninden farklı bir anlayış ile düzenlenmiştir. Bu dönem içerisinde Mardin’de yapı geleneğinde büyük farklılıklara rastlanmaktadır. Arazinin sunmuş olduğu şartlar dolayısı ile bağımsız ve büyük evlerden ziyade mevcut yapılar üzerine kat çıkma anlayışı görülmektedir. Dolayısı ile yeni katlara ait giriş kapıları güney cephenin aksine kuzeyde ve dar sokak aralarında kalmıştır. Kapılar basit dikdörtgen bir düzende tasarlanmış fakat kapı üstünde bırakılan pencere bir atnalı kemer ile sarılmıştır (Fotoğraf 7-8-9). Kemer yüzeyleri birbirinden farklı geometrik düzenlemeler ile süslenmiştir. Ayrıca kemer kilit taşının çoğu zaman sade bırakıldığı veya basit tek satırlık kitabe ile hareketlendirildiği görülmektedir.



Fotoğraf 7: Şehidiye Mahallesi



Fotoğraf 8: Gül Mahallesi



Fotoğraf 9: Şar Mahallesi

Mardin evlerinin cephe tasarımında önemli diğer unsur pencerelerdir. Gerek güney yöne bakan gerek ise avlu-terasa dönük pencere düzenlemelerinde farklılık görülmez. Pencere sayıları bulunduğu cepheye göre farklılık göstermektedir. Öyle ki güneye dönük ve asıl cephede pencere sayıları sınırlı iken avlu-terasa dönük pencere sayıları kapalı birimlerin genişliğine göre artabilmektedir. Pencereler genellikle sade ve dikdörtgen bir formda tasarlanmışlardır. Dikdörtgen formdaki pencereler kapılarda karşımıza çıkan forma benzer bir şekilde iki yanda sütunceler ile sınırlandırılmışlardır. Sütunce üzerleri zencerek motifleri ile bezeli iken başlıklarda farklı bitkisel bezemelere de yer verilmiştir. Pencereleri dışarıdan saran sivri kemer formları zikzak şeklinde desenler ile hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 10-11-12) (Karabulut, 2019).



Fotoğraf 10: Hacı Mehmet Ağa Evi **Fotoğraf 11:** Emel Balamur Evi **Fotoğraf 12:** Hulusi Kurtuluş Evi

Evlerin hemen tamamında görülen pencere düzenlemeleri üzerinde daha küçük boyutlarda açıklıklar mevcuttur. Bir ve birden fazla, dikdörtgen, yuvarlak veya bazı farklı geometrik şekillerdeki aydınlatma amaçlı pencereler, kuşluk pencereleri olarak adlandırılmaktadır. Bu formlardaki pencere düzenlemeleri bütün Mardin evlerinde görülebilen klasik bir düzeni yansıtmaktadır.

19. yüzyıl başlarından itibaren mimari alanda görülen mimari değişim ve dönüşümlerin Cumhuriyet dönemini de içine alacak şekilde Mardin evleri tasarımını etkilediği görülmektedir. Özellikle dış cephe düzeninde açıkça belli olan yeni cephe düzenlemeleri dikkat çekmektedir. Pencereler, ağırlıklı geometrik motifler ile bezenmiş ve çeşitli bordürler ile kuşatılmıştır. Daha üst kısımda ise palmet ve rumilerin oluşturduğu bitkisel bir süsleme dikkat çekmektedir. Daha çok gotik sütun başlıklarını andıran gömme sütuncelerin oluşturduğu diğer bir bordür kuşağı, kaval silmeler ile birkaç bölüme ayrılmıştır. Yine sütun başlıkları palmet ve rumiler ile süslenmiştir (Fotoğraf 13) (Güzel, 2010). Bu dönem içerisinde farklı olarak iç içe geçmiş birden fazla niş görünümü sunan yuvarlak kemerli, geometrik düzenlemelerin ağırlıkta olduğu pencere formları da görülmektedir. Dikdörtgen ve yarım yuvarlak kemer formlarında sıkça rastlanan rozetler ve kemer süslemelerinde daha çok geometrik işlemler dikkat çekmektedir (Fotoğraf 14) (Kas, 2003).

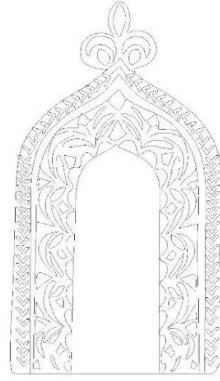


Fotoğraf 13: Gotik sütuncelere sahip pencere formu



Fotoğraf 14: Yuvarlak kemer pencere formu

Dış cephe düzeninde dikkat çeken diğer bir ayrıntı ise pencere üzerlerinde havalandırma olarak bırakılan kuşluk diye nitelendirilmiş küçük tepe pencerelerdir. Farklı geometrik formlardan oluşan bu pencereler nispeten daha küçük boyutlardadır. Dar ve ufak görünümünden ziyade etrafını saran süslemeler ile cephe düzeninde önemli bir ayrıntı olarak yer almaktadırlar. Dikdörtgen formlu bazı kuşluk pencereleri iç bükey bir bordür sırası ile çevrelenmiştir. Bordür yüzeyleri genel olarak bitkisel süslemeler ile küçük palmet, rumi motif desenleri aracılığıyla hareketlendirilmiştir. Çerçevenin tepe kısmında ise bir palmet motifi ile taçlandırılmışlardır (Fotoğraf 15) (Çizim 3).



Fotoğraf 15: Kuşluk penceresi detayı **Çizim 3:** Kuşluk penceresi çizim

75

Dikdörtgen olarak tasarlanmış kuşluk pencerelerinden başka basit geometrik bir forma sahip olarak düzenlenmiş örnekler de rastlamak mümkündür. Yuvarlak kuşluk pencereleri daha çok dış kapı yüzeylerinde ve iki pencere arası boşluğu doldurmak için tercih edilmiştir. Etrafı yıldız ve bazı geometrik şekiller ile hareketlendirilmiş pencereler ebatlarına göre bazen demir şebekeler ile korunmuştur.

Açık ve yarı açık mekânlar Mardin evlerinde eyvan ve revaklardan oluşmaktadır. İklim faktörünün etkisi ile sıcak havadan korunma amaçlı gölgelik alanların tasarımı eyvan ve revak düzenlemeleri ile giderilmiştir. Revak düzenlemeleri Mardin evlerinde hem giriş katlarında hem de ilk katlarda teras kuzeyinde konumlanmıştır. Revaklar, yarım daire veya sivri kemer formunda birden fazla açıklıktan oluşmaktadır. Ara geçiş kapılarının bulunduğu, tonoz örtülü revaklar, çoğu zaman geniş ya da paye şeklinde bir ayak üzerine oturmaktadır. Bu durum revak uygulamasının yer aldığı katlara göre değişkenlik gösterebilmektedir (Fotoğraf 16-17).



Fotoğraf 16: Şahşehan Evi revak düzenlemesi(Gün,2018)



Fotoğraf 17: Müşfik Oral Evi revak düzenlemesi

1esi

İlk katlarda bulunan revak düzenlemelerinde kemerin yanı sıra payeler de çeşitli formlara sahip bezeme unsurları ile hareketlendirilmiştir. Kemerlerin oturduğu kalın destek ayaklar bazen yumuşatılmış veya daha zarif bir görümüne kavuşturulma amacı ile sütun görünümüne haline getirilmiştir. Sütun gövdeleri bütünüyle geometrik kompozisyonlar ile süslenmiştir. Söz konusu sütunların yüzeyleri, kapıların üzerinde karşımıza çıkan kabara benzeri motifler ile hareketlendirilmiş ve böylelikle bezeme programında bütünlük sağlamaya çalışılmıştır. (Fotoğraf 18-19). Revak kemerleri yüksek kabartma şeklinde dışa taşkın zikzak benzeri motifler ve basit geometrik bir formda yapılmış üçgenler ile hareketlendirilmiştir.



Fotoğraf 18:Ulu Cami Mah. No. 154 revak düzenlemesi

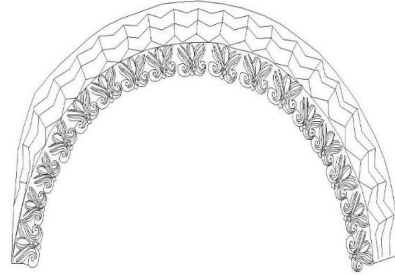


Fotoğraf 19: Gül Mah. No. 43 revak düzenlemesi

Eyvan kelimesi, mimari yapılarda kullanılan üç yönden kapalı tek bir yönden dışa açılan mekânları tanımlamak için kullanılmaktadır (Sözen & Tanyeli, 2011). Eyvanlar, evlerin ilk ve ikinci katlarında, plan şemasını oluşturan kapalı mekânların bazen merkezinde bazen ise doğu ve batı kollarında görülmektedir. Eyvan kemerleri genellikle yarım yuvarlak ve sivri kemer formlarında düzenlenmişlerdir. Çapraz tonoz örtülü eyvanlar dışarıdan genellikle düz dam ile örtülmüşlerdir (Fotoğraf 20-21) (Çizim 4-5).



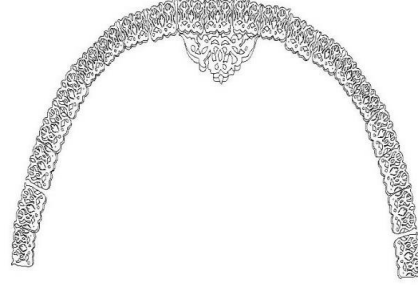
Fotoğraf 20: Şahşehan Evi eyvanı (Gün,2018)



Çizim 4: Eyvan kemer çizimi



Fotoğraf 21: Şahtana Konağı Kuzey eyvan



Çizim 5: Eyvan kemer çizim

Mardin evlerinde odalara girişlerini sağlayan kapılar ve ara kapılar, avlu veya terasa açılmaktadır. Yaşam alanlarına ait oda giriş kapıları ile özel misafirlerin ağırlandığı başodalara ait kapılar form olarak farklılık göstermektedir. Her iki durumda da kapılar süsleme açısından bir diğerinden daha az süslü değildir. Genel olarak sivri kemer ve yarım yuvarlak kemer kullanımı kapılardaki değişmez mimari detaydır. Oda giriş kapılarında daha çok yarım yuvarlak kemer kullanılmıştır. Kemer yüzeylerinde görülen süslemelerin benzerlerine kapı girişlerinin her iki tarafında da rastlamak mümkündür. Kemerler üzerindeki süsleme detayları her ev ve her oda kapısı için farklılık gösterebilmektedir. Bu süslemeler üzerinde bütünlük sağlayan yüksek kabartma kabarıklar daima mevcuttur. Kapı süslemelerinde bitkisel bezeme unsurları daha sık görülmektedir. Kıvrım dallar ve yapraklar, kurdele formları ve pençlerden başka bazı çiçek formları da detaylı şekilde taş yüzey üzerine işlenmiştir (Fotoğraf 22-23) (Karabulut, 2019).



Fotoğraf 22: Veysi Ersan evi oda girişi



Fotoğraf 23: Müşfik Oral evi oda girişi

Mardin evlerinde müstakil tasarım ve süsleme özelliklerine sahip başodalar bulunmaktadır. Başoda, genel olarak misafirlerin ağırlandığı, özenli ve tertipli mekânlardır (Sözen & Tanyeli, 2011). Başodaların sahip olduğu müstakil durum giriş kapılarının özenli ve yoğun süsleme programlarında belirginleştirilmiştir. Basık yuvarlak kemer formundaki başoda giriş kapıları, derin olmayan sivri kemer ile çevrelenmişlerdir. Bazı odaların giriş kapıları sivri kemerli olup kapı yanları sütunceler ile sınırlandırılmıştır. Kemer yüzeyleri kıvrık dallar ve palmet motifleri ile birbirini tekrar eden bir düzenedir. Sütuncelerin olmadığı diğer örneklerde sivri kemer, kapı açıklığını üç yönden çevrelemiş, iç ve dış bükey zikzaklar ile hareketlendirilerek sarmıştır. Kapı açıklığını basık kemer ve kemer kuşağının oluşturduğu bordür çevrelemektedir. Bordür ve kemer kuşağında, papatya benzeri çiçekler, kıvrık dallar,

altı ve sekiz yapraklı çiçek motifleri gibi yoğun bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Bu süsleme kompozisyonu kapı ve alınlıklar üzerinde yer alan madalyonlarda da yer almaktadır. Madalyonlar, merkezde bulunan bir çiçek etrafında kıvrık dallar, palmet motifleri ile girift bir görüntü sergilemektedir. Madalyon dışında ise yine palmet motifli sarkıt ve püsküller yer almaktadır (Fotoğraf 24-25).



Fotoğraf 24: Şahtana Evi oda Giriş kapısı **Fotoğraf 25:** Erdoba-Osmanlı konak oda giriş kapısı

Mardin evlerinde iç mekân taş süsleme, oda içerisindeki bezemelerin estetik olarak daha öne çıkarılması ile oluşmuştur. Üst örtüyü taşıyan kemerler, kullanım amaçlı yüklükler ve nişler ile estetik bir öge olarak sadece başodalarda bulunan mihrabiye formulu nişler taş süslemenin yoğun olarak kullanıldığı yerlerdir.

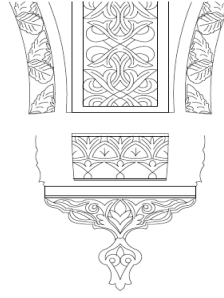
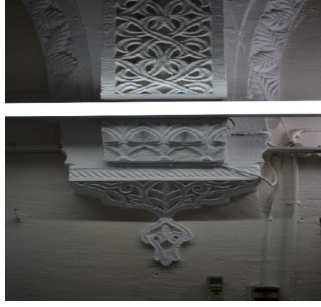
Odalar genellikle çapraz ve beşik tonoz ile örtülmüşlerdir. Beşik tonoz örtülü odalarda üst örtüye geçişi yumuşatmak için kornişler kullanılmıştır. Duvar ile tavan arasındaki boşluklarda kullanılan kornişler, bazen tek bazen de iki sıra halinde odanın beden duvarlarını kuşatmaktadır. Kornişlerin yüzeyindeki bezemelerin iç ve dış bükey şeklindeki düzenlemelerden ve basit geometrik motiflerden oluşmaktadır. (Foto 26-27). Aynı şekilde bazı örneklerde korniş kuşağı alt bölümünde püskül halinde yaprak motiflerinin yer aldığı görülmektedir.



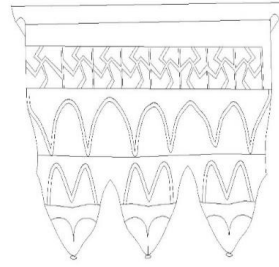
Fotoğraf 26-27: Oda korniş kuşaklarından örnekler.

İki kare birimden oluşan başodalarda çapraz tonozlu üst örtüyü taşıyan sivri kemerler dışa taşkın halde bırakılmıştır. Kemerlerin oturduğu kemer üzengi taşları ve kemer yüzeylerinde taş süslemeler yer almaktadır. Kemer üzengi taşları üç kademedeki oluşmuş ve üzerlerinde bulunan bezemelerde bitkisel unsurlar dikkat çekmektedir. Palmetler ve kıvrık dalların ağırlıklı olarak kullanıldığı üzengi taşlarında nadir de olsa çapraz 'X' motifi ile beraber geometrik süslemelere de yer verilmiştir (Fotoğraf 28-29) (Çizim 6-7). Çapraz 'X' motifinin Türk sanatında sıklıkla tercih edildiği bilinmektedir. (Çakmakoğlu-Kuru, 2020).

Bitkisel bezemelerin yer aldığı üzengilerde kemer yüzeyine geçişlerde kompozisyon devam etmekte iken, geometrik bezemelerin kullanıldığı üzengilerde kemer yüzeyleri sade bırakılmıştır, çok az örnekte ise üzengilerde ilk kademe bitkisel bezemeler ikinci kademe ise geometrik motifler beraber kullanılmıştır.



Fotoğraf 28: Emel Balamur Evi kemer üzengi taşı **Çizim 6:** Kemer üzengi taşı çizim (Karabulut,2019)



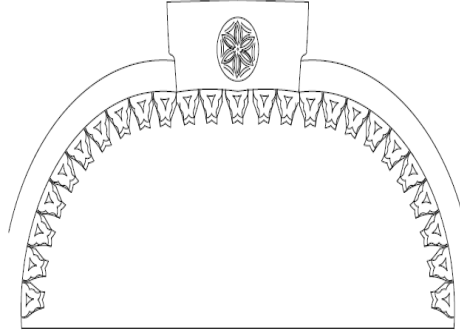
Fotoğraf 29: Çapraz 'X' motifli kemer üzengi taşı

Çizim 7: Kemer üzengi taşı çizim

Oda içlerinde çoğunluk ile bulunan mimari unsur ise yüklük olarak kullanılan nişlerdir. Nişler tüm odalarda yaygın bir şekilde üçlü bir düzen kurgusu oluşturacak şekilde yer almaktadırlar. Yarım yuvarlak, sivri ve atnalı kemer formlarına sahip nişler özel eşyaların ve çeşitli ev aletlerinin yerleştirildiği alanlar olmuş ve ahşap dolap kapakları ile örtülmüşlerdir. Buna rağmen nişlerde özellikle kemer yayı yüzeylerinde taş işlemlere rastlanılmaktadır (Fotoğraf 30-31). Bu bezemeler yörede sıkça bulunan bitki formları, çiçek yaprakları ve farklı bitkisel desenlerden oluşmaktadır. Yine bazı kemer yüzeylerinde geometrik şekiller ve birbirini tekrar eden yıldız motiflerine yer verilmiştir. Özellikle üçlü düzen kurgusu ile düzenlenmiş nişlerin geniş kemere ait kilit taşı bezenmiş ve içe dönük üçgen formlar ile hareketlendirilmiştir (Çizim 8-9).



Fotoğraf 30: Nişe ait kemerde geometrik süsleme



Çizim 8: Nişe ait kemer çizimi



Fotoğraf 31: Başoda içerisinde Nişe ait süsleme



Çizim 9: Nişe ait kemer çizimi

Kullanıma yönelik nişlerin hemen yanında ise daha küçük ölçekli, kandil nişi olarak veya herhangi bir objenin sergilenmesi amacı ile tasarlanmış gösterişli nişler yer almaktadır. Bu nişler birbirinden farklı küçük ölçekli kemerler ile belirginleştirilmiştir (Fotoğraf 32-33-34). Kemer yüzeyleri ve dış kenarları yoğun bitkisel süslemeler ile bezenmiştir. Kemer yüzeylerinde kıvrık dallar, yapraklar, çiçek motifleri, palmetler yer almaktadır. Bazı özel konutlarda bu nişler üzerine özel sembollerin de işlenmiş olduğu görülmektedir (Çizim 10-11-12).



Fotoğraf 32: Kaş kemere sahip

Kandil nişi



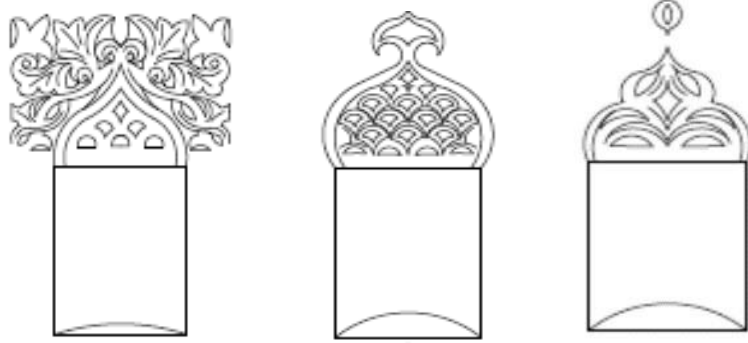
Fotoğraf 33: Üç dilimli kemere sahip

Kandil nişi



Fotoğraf 34: Sivri kemere sahip

Kandil nişi



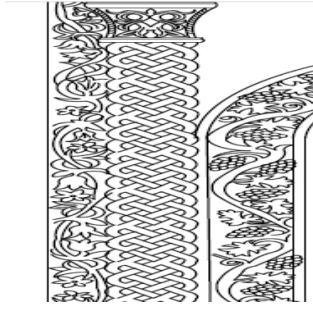
Çizim 10-11-12: Bitkisel, Geometrik süslemeler ile kandil nişlerine ait çizimler.

Başodaların genellikle güney duvarı üzerinde, pencere aralarında daha büyük ve gösterişli nişler bulunmaktadır. Mihrap formuna sahip bu nişler bezeme açısından evin ve odanın en zengin süsleme prgramına sahip bölümünü oluşturmaktadır. Dikdörtgen forma sahip nişler; iki sıra bordür, gömme sütunceler, yarım yuvarlak kemere sahip fazla derin olmayan niş kavsarasından oluşmaktadır (Foto 35-36).



Fotoğraf 35: Emel Balamur Evi Mihrabiye Formlu Niş **Fotoğraf 36:** Suphi Yertüm Evi Mihrabiye Formlu Niş

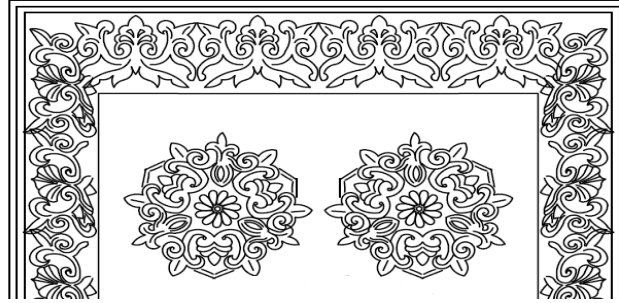
Nişi kuşatan bordürlerden en dıştakinin yüzeyi, genellikle stilize edilmiş bitkisel süslemeler ile bezenmiştir. Aynı durum nişi ikinci kademedeki saran, dışa taşkın halde bulunan gömme sütunceler içinde geçerlidir. Sütun başlıkları palmet ve rumiler arasında ev sahibinin dini kimliğini belirten bazı sembol ve figürlü süslemeler ile belirginleştirilmiştir. Özellikle kutsal ruhu simgelediğine inanılan güvercin motifi ile insan suretli kanatlı melek figürleri en dikkat çekici figürlü süsleme unsurlarıdır. Asıl nişin etrafını saran bordür kuşağında, bölgede kullanımına sıkça rastlanan üzüm salkım motifleri ile beraber kıvrık dallar arasında çiçek desenleri ve lale motifleri bulunmaktadır (Karabulut, 2021;81). Niş alınlığı üzerinde ise çoğunlukla rozetler, madalyonlar yer almaktadır. Yoğun bitkisel süslemenin yer aldığı madalyonlar içerisinde; merkezden etrafa yayılan altı yapraklı çiçek motifleri, kıvrım dallar, palmetler, rumiler görülmektedir (Çizim 13-14-15).



Çizim 13: Lale ve üzüm salkım motifli
Niş süsleme detayı (Karabulut;2019) .



Çizim 14: İnsan yüzü tasvir edilmiş sütun başlığı
(Güzel,2010).



Çizim 15: Mihrabiye formu nişe ait bordür ve rozet süsleme detayları (Karabulut;2019).

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Mardin evlerinde taş süsleme geleneği, bölgede farklı türdeki taş malzemenin kullanıldığı merkezler ile doğal bir benzerlik göstermektedir. Bölgede bazalt ve kireç taşı çeşitlerinin kolay temini, taşın kullanım alanını çeşitlendirmiştir. Diyarbakır, Şanlıurfa'da taşın yapı inşasında tercih edilen malzeme olduğu görülmektedir. Tercih edilen taş malzemenin süslemede kullanılabilirliği taşın özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Özellikle kireç taşı ve çeşitlerinin ocaktan çıkarıldıktan sonraki aşaması süslemeye daha uygun bir özellik göstermesi aynı zamanda bölgede taş işleme geleneğinin yerleşmesini sağlamıştır. Bu gelenek ile evlerde taş süslemenin iç ve dış cephelerde ön plana çıkmasını sağlamıştır.

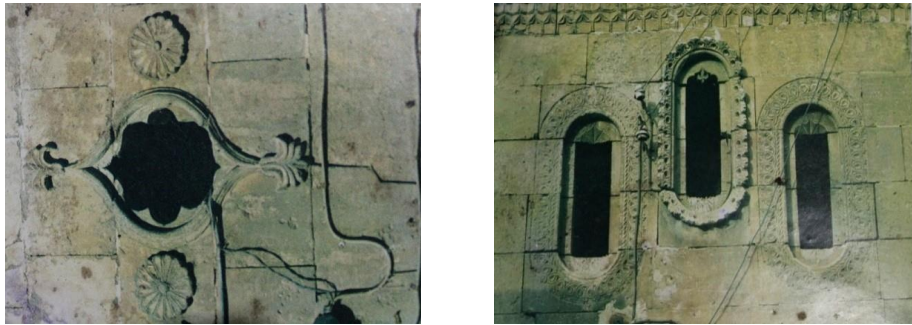
Mardin'e komşu olan bölgedeki Diyarbakır ve Şanlıurfa kentlerinde kent mimarisini iki önemli unsur şekillendirmektedir: İklim ve malzeme. Malzemenin kolay temin edilmesi ve kullanılması mimari yapıların sağlam ve korunaklı şekilde inşasını sağlamıştır. Bölgenin sahip olduğu iklim koşulları, yapıların plan tipolojisini şekillendirmiştir. Buna bağlı olarak açık ve yarı açık şekilde tanımlanan mekânların kullanımına olanak sağlamıştır. Malzemeye bağlı olarak gelişen süsleme, evlerin hem iç hem dış cephelerinde tercih edilmiştir. Geleneksel özellikler gösteren ve günümüze değin yeni teknolojik imkânların kullanılması ile devam eden taş süsleme anlayışında, büyük ölçüde bitkisel ve geometrik bezemeler yer alır. Bunlar motifler, mekânların iç ve dış cephe süslemelerinde yerine ve kullanım şekline bağlı olarak tekrar niteliği kazanmıştır.

Diyarbakır evlerinde, taş süsleme genel olarak bazalt ve kalker taşı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bazalt taşının özelliklerinden dolayı daha zor işlenmesi süslemede fazla tercih edilmemesine sebep olmuştur. Bu durum taş süslemede cas boyama² tekniğinin ortaya çıkmasını ve cephe düzenlemeleri ile diğer yapı unsurlarında kullanılmasını sağlamıştır (Baş, 2010;318). Kalker taşının Diyarbakır ili çevresinde çok daha az temin edilmesi, kalker taşının süsleme tercihinde çok sınırlı bir alanda kullanılmasına sebep olmuştur. Oyma tekniğinin daha ön planda olduğu taş süslemede, basit görünümlü geometrik şekiller mukarnas düzenlemeleri ile bitkisel motif ve kompozisyonlar dikkat çekmektedir (Foto 37-38).



Fotoğraf 37-38: Diyarbakır evlerinde kalker taşı süsleme örnekleri (Baş,2010).

Şanlıurfa'da yapı geleneği bütünüyle taş malzemeye bağlı kalmıştır. Bu tercih, kullanılan taş malzemenin iklim koşullarına uygunluğu ve sağlamlığından kaynaklanmaktadır. Hem malzeme hem yapım tekniği konusunda Mardin evleri ile paralellik göstermektedir (Akkoyunlu, 1989;121). Her iki bölgede bulunan ve inşa malzemesi olarak kullanılan taşın taşıdığı benzer özelliklerin, plan ve mimarinin yanı sıra süslemeye de yansıdığı söylenebilir. Özellikle plan oluşumundaki benzerlik eyvanlı ev geleneğinin etkinliğini hissettirmektedir. İç ve dış cephe düzeninde görülen taş süsleme biçim ve form olarak birbirine yakın örnekler sunmaktadır. Dış cephe bezeme programında daha çok kare, altıgen, sekizgen ve diğer bazı geometrik düzenlemeler dikkat çekmektedir. Bu düzenlemelerin iç kısımları hem geometrik hem de bitkisel motifler ile süslenmiştir. Bitkisel bezemelerde çiçek formları, ağaç dal ve yaprakları ile rumi ve palmetler görülmektedir. İç mekânlarda taş süsleme daha çok ahşap malzemenin kullanılmasından dolayı sınırlı kalmıştır (Fotoğraf 39-40).



Fotoğraf 39-40: Şanlıurfa evlerinde kalker taşından cephe süsleme örnekleri (Akkoyunlu,1989).

² Killi kireç taşının özel fırınlarda belli bir süre pişirilmesi ve öğütülmesi sonucu elde edilen harç. Bkz. Baş, 2010; 314.

Mardin’de evlerin dış cepheleri genel olarak sade bırakılmış, avlu duvarları arasında sokak yönünde açılmış kapı ve pencerelerde daha yoğun bir taş süsleme tercih edilmiştir. Dış cephe üzerinde geometrik düzenlemelere daha çok yer verilmiş, bitkisel bezemeler ise çok az tercih edilmiştir. Evlerde taş süslemenin daha yoğun olarak kullanıldığı alanlar ise iç mekânlardır. Oda giriş kapıları ile başlayan ve üst örtüyü taşıyan kemer yüzeyleri ile yüklük olarak tasarlanmış nişler de süsleme programlarında bitkisel ve geometrik bezeme unsurları daha çeşitlidir. Özellikle oda içlerinde yer alan ve anıtsal görünümüleri ile mihrap formunu yansıtan mihrabiye formu nişler iç mekândaki esas süsleme alanı olmuştur. Bu nişler, geniş bir süsleme programının merkezini oluşturmuştur.

Avlu etrafında şekillenmiş plan tipleri ile bölge evlerinde tezyinat, özellikle avlu içerisinde kalan mekânlar üzerinde şekillenmiştir. Dış cephe duvarlarında görülen hareketlilik, oda içlerinde daha zengin bir süsleme programına sahiptir.

Sonuç

Mardin’de yer alan konut mimarisi incelendiğinde, bölgenin sahip olduğu jeolojik özellikler ve arazi yapılanmasının ev planlarına etki ettiği anlaşılmaktadır. Evler, bitişik nizamda ve yükseltiye göre şekillenen sık bir dokuya sahiptir. Evlerin genel plan yapısındaki bu dokuya rağmen cephe düzenlemeleri olabildiğince zengin bir süsleme programına sahiptir. Yapı malzemesi olarak kullanılan ve kolay temin edilebilen sarı kalker taşının işlemeye uygun olması, taş süsleme sanatının yapılarda kullanılmasına olanak sağlamıştır. Bu durum ayrıca gelenekselleşen taş işleme sanatı oluşumuna da etki etmiştir. Fakat Mardin’de taş süsleme geleneği aynı zamanda kent dokunun oluşmasına etki eden estetiğin de doğal bir parçası haline gelmiştir.

Mardin evlerinde taş süsleme, estetik beğeniye öne çıkaran süsleme programları aracılığı ile birlikte kullanılmıştır. Süslemeler, yörenin sosyal ve iktisadi hayatını aktarabilecek düzeyde özenle tercih edilmiştir. Bezemeyi oluşturan unsurlar, genel olarak yörede bulunan, sevilen bitki türleri ile palmet ve rumilerdir. Tezyinata ayrıca geometrik düzenlemelere de yer verilmiştir. Ayrıca, bazı süsleme programlarında dikkati çeken figürlü süslemeler, kentte yaşayan farklı dini kimliğe mensup mülk sahibinin tercihini yansıtmaktadır.

Geleneksel taş işleme sanatının sürekli olarak canlı kalması, bezeme anlayışının kişisel beğeniler ile tekrarını da sağlamıştır. Bununla beraber evlerde kullanılan zengin taş süslemelerin genellikle yöresel özellikler taşıdığı ve mimari tezyinata önemli bir alan oluşturduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akkoyunlu, Z. (1989). **Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alioğlu, F. (2000). **Mardin: Şehir Dokusu ve Evler**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Altun, A. (1971). **Mardin’de Türk Devri Mimarisi**. İstanbul: Gün Matbaası.
- Baş, G. (2010). Diyarbakır’da Geleneksel Konut Mimarisinde Süsleme Anlayışı. **History Studies** 2/1, 310-338.

- Çakmaköğlü-Kuru, A. (2020). Türk Mimarisinde Çapraz 'X' Motif ve İkonografisi. **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi** C.9 s.4, 2263-2285.
- Çerme, T. (2000). Taşçılık Zanaatı ve Mimarisi ile Mardin Şehri. **Tarih ve Toplum**, 15-18.
- Göyünç, N. (1991). **XIV. Müzyılda Mardin Sancağı**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gün, M. (2018). **Eski Mardin'deki Türk Devri Mimarisinde Eyvan Kullanımı**. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güzel, G. (2010). **Mardin'deki Osmanlı Dönemi Mimari Yapılarda Taş Süsleme**. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karabulut, İ. H. (2019). **Tarihi Mardin Evlerinin Başoda Geleneği**. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karabulut, İ. H. (2021). Mardin Evlerinde Mihrabiye Formlu İki Niş. **Artuklu İnsan Ve Toplum Bilim Dergisi** (6)2, 83-104.
- Kaş, S. (2003). **Mardin Merkez'de Sivil Mimari Süslemelerinde Tipolojik Çözümleme**. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kılıçaslan, Ü. D. (2015). **Mardin'deki Geleneksel Taş İşlemeciliği ve Günümüzdeki Yansımaları**. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ögel, S. (1987). **Anadolu Selçukları'nın Taş Tezyinatı**. Ankara.
- Özbek, Y. (2002). **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)**. Ankara.
- Sözen , M., & Tanyeli, U. (2011). **Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yeşilbaş, E. (2018). Mardin Çarşılarının Tarihi ve Mimari Özelliklerine Dair Tespitler . **Sanat Dergisi**, 97-117.
- Yeşilbaş, E. (2020). Ortaçağ İslam Mimarisi Süsleme Programında Kakma Tekniği: Mardin Örneği. **Artuklu Akademi** 7 (1), 29-76.